

INKJIK -
EXEMPLAAR

1992 - 1

Asser Historisch Tijdschrift

TIJDSCHRIFT VAN DE ASSER HISTORISCHE VERENIGING
TWEDE JAARGANG

NUMMER 1 / MAART 1992

Colofon

Het Asser Historisch Tijdschrift is een periodiek van de Asser Historische Vereniging en verschijnt vier maal per jaar

Hoofredacteur:
Harry Gras

Redactieleden:
Bertus Boivin
Annelies Roding-Abelmann
Peter Zweegers

Redactionele ondersteuning:
Leny Hazelzet

Vormgeving en druk:
Bremer Assen bv

© Asser Historische Vereniging

Redactie-adres:
Gemeente-archief van Assen
Brink 8
9401 HS Assen

Ledenadministratie:
Secretariaat Asser Historische
Vereniging
Postbus 10066
9400 CB Assen

Lidmaatschap Asser Historische
Vereniging (inclusief tijdschrift):
individueel f 30,— per jaar
gezinsabonnement f 42,50 per jaar

Illustratie omslag:
De strafkolonne van Port Natal op mars
naar het veld van Loon. Tekening van
Sjoerd Hannema. Zie ook het artikel van
Hacquebord (foto Gemeente-archief
Assen)

In dit nummer

Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog werd in de omgeving van Loon door een 'strafkolonne' gewerkt aan een Duitse verdedigingslinie. De arbeiders waren gearresteerde onderduikers en werkweigerars, die waren ondergebracht in Port Natal. De heer A. Hacquebord kwam in februari 1945 in dit kamp terecht. Over zijn lotgevallen in Assen schreef hij een boek, dat binnenkort zal verschijnen. In ons tijdschrift kunt u alvast lezen hoe hij ontsnapte.

In een vorig nummer van ons tijdschrift werd verhaald over de eerste Asser windmolen. Naar aanleiding daarvan dook de heer J.E. Ennik in de geschiedenis van de voorganger ervan: de rosmolen van het Asser klooster. Een rosmolen werd, zoals de naam al aangeeft, aangedreven door een paard. Uit de schaarse gegevens die Ennik wist te verzamelen, reconstrueerde hij de korte geschiedenis van de Asser rosmolen.

Aan de zelfkant van het leven in het negentiende-eeuwse Assen speelt zich het artikel van de heer H.M. Luning af. Tijdens zijn onderzoek stuitte hij op het eerste bordeel in deze stad. Luning verhaalt ons over de perikelen rond dit etablissement en de lotgevallen van de bordeelhouder, zijn vrouw en enkele publieke dames.

Aan heel andere maatschappelijke kringen is de rubriek 'Ooggetuigen' gewijd. Mevrouw Tine de Ruyter de Wildt-Kingma Boltjes vertelt over het leven van de Asser elite in het begin van deze eeuw. Het laat zien hoe groot de kloof tussen de diverse standen in die tijd was.

De rubriek 'Stille getuigen' wijdt tenslotte aandacht aan een gebouwtje, dat nagenoeg onopgemerkt wordt door de voorbijganger en meer en meer onttakelt: het gebouwtje van de weegbrug van het vroegere gemeentelijke slachthuis. Het lijkt niet lang meer te duren voordat het is verdwenen.

A. Hacquebord

Ontsnapping uit strafkamp Port Natal

In september 1944, na de mislukte luchtlanding van de Geallieerden bij Arnhem, begon de Duitse bezetter in allerijl aan de bouw van een verdedigingslinie van Emmerik tot Delfzijl. Deze 'Westwallbau' vond plaats onder de technische leiding van de Organisation Todt. Het 'Arbeits-bereich' van de NSDAP, het Nederlandse filiaal van de Duitse NSDAP, was verantwoordelijk voor de 'levering' van de arbeidskrachten. Hiertoe werden alle Nederlandse mannen van 17 tot 35 jaar, in vele gevallen tot 55 jaar, gedwongen zich te melden.

Voor de huisvesting van de tienduizenden dwangarbeiders - tot december 1944 bedroeg hun aantal in de oostelijke provincies 120.000 - werden scholen en andere openbare gebouwen gevorderd. In Assen werd ook de psychiatrische

inrichting Port Natal opgeëist. Hier was ook een zogenaamde 'strafkolonne' ondergebracht. Daarin werden door de SD - Sicherheitsdienst, Duitse veiligheidspolitie - gearresteerde weigeraars en onderduikers geplaatst, terwijl de werkers in de 'vrije kolonne' - het merendeel van de spitters, circa 95 procent - in toom werden gehouden door te dreigen met plaatsing in de strafkolonne.

*In het binnenkort te verschijnen boek **Port Natal vice versa** beschrijft Anne Hacquebord zijn ervaringen in de strafkolonne van Port Natal, waarin hij na zijn arrestatie, samen met vier andere onderduikers, in februari 1945 terecht kwam. Al snel dacht hij aan ontsnappen. Hieronder volgen enkele fragmenten uit zijn boek, die beginnen met een bezoek aan de tandarts.*

rt Natal, zoals het er tijdens de oorlog uitzag. Foto uit ca. 1939 (collectie Gemeente-archief Assen)

Dat was me niet eerder overkomen, met een lijfwacht naar de tandarts. Die eer viel me nu te beurt. Maar al kon ik die man wel schieten, mijn kies zou er uit en dat was al heel wat. En opnieuw kwam de gedachte in me op om te vluchten. Een geweer had die vent niet en dit was dus zo'n onvoorzien kans. Alleen nog niet zo'n goeie, want de stad liep over van de Duitsers en een wilde renpartij zou weinig kans op succes opleveren, met al die grijpgrage mensen om je heen. Die kans moest wat groter zijn. Groter ook dan in die trein, waaruit ik wilde springen, maar waar Gerard me van af gehouden had. Trouwens, die kies moest er eerst ook uit, dat had de prioriteit en dan viel de heenweg voor snode plannen al af. Dan ná het trekken? En die Duitsers dan? Zou die tandarts er soms wat op weten?

Offereins heette hij, het bleek een oom te zijn van een vriend in Dokkum. Nadat hij me verlost had van m'n kies, wierp ik een balletje op in de richting van een vluchtpoging. Niet geschoten is altijd mis dacht ik, dat had ik gister net van Jelmer geleerd. "Kunt U me hier niet even ergens anders uitlaten, dokter?", begon ik. Hij zag me wat verbaasd aan. Dit ging duidelijk buiten zijn vakgebied om en een beetje gelijk had hij ook wel. "Ik zou het niet weten", zei hij en daar bleef het bij. Vreemde patiënt, zal hij wel gedacht hebben. "In ieder geval bedankt voor die kies, dokter. Ik kan er nu vast weer beter tegen". Hij liet me zwijgend uit de praktijkkamer. Of ik de volgende patiënt wilde waarschuwen, vroeg hij me nog. Ik nam hem niets kwalijk. Hij had me tenminste van mijn kies afgeholpen en dat was ook al mooi. Je moet ook niet álles willen, en vooral geen onbesuisde dingen doen, hield ik me, inmiddels ontuchtend, voor. Want onbesuisd wás het, die vraag van mij aan de tandarts. Zó onvoorbereid moest je aan zoiets hier niet beginnen.

Ik ging gewillig mee terug, met een verdoofd smoel eerst en nog een halve dag napijn en 's nachts ook. Maar dat stond ervoor. Mijn bestaan daar in die bende zou weer wat rooskleuriger worden en dat gaf me extra moed. Eten zou ook niet meer een probleem zijn. Dat was tenminste weer meegenomen, al zou die smurrie uit de keukenwagen er niet beter op worden.

De bewakers brachten ons weer naar het veld van Loon, waar we ons bij de troep voegden. De keukenwagen kwam om een uur of twaalf het veld op rijden. Daar stonden grote vaten met koolstamppot op. Een paar Drentse boeren verzorgden dit voor ons. Toen de Duitsers het fluitsignaal gaven mochten we de 'Spaten' in ruststand zetten en stelden we ons in de rij op om ons diner in ontvangst te nemen. Bij mij werd het opgediend op een vierkant deksel, een deksel van een Victoria koekjesblik. Ik had dat ergens opgedaan en het hing de hele dag met een touwtje aan mijn riem. Een houten lepel was mijn eetgerei, meegesmokkeld uit de gevangenis. Ik was hiermee in gezegende omstandigheden, want op dit punt ontbrak er nogal wat bij de mannen. Vaak werd er om de beurt gegeten met hetzelfde eetgerei.

De kwak stamppot kon royaal op het blik. Het was koolraapstamppot deze keer. En het smaakte beter dan in de gevangenis, want er zat nog zout in ook. Maar vandaag regende het. Het regende in ons eten en we aten in de regen. Staande deden we dat, want hoe moest dat anders? Als het droog was, zaten we ergens op een boomstronk, wanneer we die konden bemachtigen. Dat lukte niet ieder, want we waren daar met drommen mannen die gespijzigd moesten worden en ieder zocht zijn plekje. Maar vandaag kon het niet en er zouden méér dagen volgen dat we staande moesten eten. Anders was zo'n onderbreking nog wel een klein feestje, waarbij je even kon uitblazen. Vandaag kon dat niet.

OT-arbeiders uit Port Natal aan het werk in de regen. Evenals de tekening op het omslag werd deze gemaakt door de toen vijftienjarige Sjoerd Hannema, wiens vader in de vrije kolonne zat. Sjoerd liep vaak mee naar het veld en maakte ondertussen tekeningen, die hij later verkocht (foto Gemeente-archief Assen)

Het regende soms pijpestelen of er viel natte sneeuw. Als je kleren daar niet goed op afgestemd waren kon je eigenlijk tóch wel gaan zitten; wat maakte het dan nog uit? Landlopers moeten ook zo geleefd hebben, bedacht ik. Maar zij konden tenminste nog gaan schuilen als 't nodig was. Hier kon dat niet, want we leefden de hele dag onder de blote hemel, werkten en aten er. En we zagen er in onze plunje langzamerhand ook uit als landlopers. Maar we werkten zoals de Drentse boeren dat daar gedaan moeten hebben. Wij bewerkten nu hun grond, al was het op een hele speciale manier. Voor vijf gulden per dag, 's zondags voor zeven gulden vijftig. Wij lepelden de Drentse kluiten en zoden op en wierpen ze op tot dijken om onze bevrijders te keren, terwijl we ze zo graag hier hadden om ons van die 'geelvinken', de OT-soldaten, af te helpen.

En we vervuilden in onze haveloze kleren, die niet op tijd gewassen werden en soms niet droog bleven door de

regen of de natte sneeuw. De nachten waren te kort om ze te drogen en de vlooiën vonden ze nog goed genoeg om erin te nestelen. Ze hielden ons ook 's nachts in beweging, door 't krabben. Zoals ook de Duitsers ons overdag in beweging hielden met graven. Tenzij je sliep en dat deden we ook wel als we als lamgegraven zakken op ons nest teruggekeerd waren en de jeuk ons niet meer deerde.

Gelegenheid om te douchen was er niet. In een goor waslokaal wasten we ons zo goed als mogelijk was, met achter ons hele rijen, die om hun beurt stonden te dringen. De wacht-tijden voor de enkele w.c.'s die er waren, verhoogden onze nood en de frequentie van het gebruik verstopte het doorspoelen. We prezen ons gelukkig, wanneer we onze nood op het veld van Loon konden lenigen. Maar omdat we ons niet meer dan enkele meters van onze werkplek mochten verwijderen, kon dat alleen op straffe van publieke blotekonterij.

Ons geestelijk welzijn was bepaald niet om over naar huis te schrijven. Overdag niet, hoe zou het? En 's avonds op zolder konden we niet anders doen dan in het stro liggen. Jelmer en ik misten ons schaakspel uit de gevangenis en lezen was niet mogelijk in het halfduister. Een preek, die een Friese dominee op een zaterdagavond op de zolder hield, vermocht ons aanvankelijk nauwelijks te inspireren, al waren we het roerend met hem eens toen hij las: "Neem toch Uw plagen haastig van ons af", want we krabden dat het een lieve lust was.

De dominee stond daar voor een verurwde troep mannen zijn best te doen ons wat geestelijk voedsel toe te dienen, maar ontbeerde een gewijde omgeving en toegewijde zielen. Hanebalken, vies stro en verwilderde en vervuilde sloebers, dát zag hij voor zich. Van zweet walmende lijven, gehuld in haveloze in weken niet gewassen kleren, dát rook hij. En hij klaagde de boze machten aan, toen hij las: "Hoe lang nog richt

gij in onrecht, verleent gij de bozen uw gunst?" De bozen, dat waren de demonen, die het kwade bedreven zonder dat God ingreep.

Maar hij sprak ook van de liefde van de Heer, die eens de machten een halt zou toeroepen. En hij bad: "Sta op, o God, richt de aarde". En we zongen met schorre keelgeluiden, half vermoord in 't stro en in de sufheid van de dag:

"Wees mij genadig, Heer, want een geweld van vijanden staat rondom opgesteld".

Na de dienst zocht ieder weer z'n plekje op. Zij, die een verdieping lager verspreid in kamers gehuisvest waren, stommelden zwijgend de trap af. Wij bleven in het stro nog wat napraten.

We bleven op betere tijden hopen, al was de vaardigheid van geest schaars en de humor meer wrang dan vrolijk. Daar zorgde Sepp wel voor en al de

Texelse OT-arbeiders aan het werk in de omgeving van Assen. Zij zaten weliswaar in de vrije kolonne, maar deden hetzelfde werk als de arbeiders in de straffkolonne (collectie Gemeente-archief Assen)

andere OT-ers, die we om ons heen hadden: Max, Gottfried, Erich en Walter. De eindeloze marsen met de 'Spaten auf dem Schulter' gaven ook niet veel inspiratie. En met die kluiten en zoden de godganse dag door verging je de lol nog meer. Het merendeel van de troep had nog nooit grondwerk verricht. Ze waren allemaal uit hun normale leefsituatie gehaald, opgepakt omdat ze ondergedoken waren. En daar zaten alle rangen en standen tussen, die je maar bedenken kon: meester Zijlstra uit Hollandscheveld - hij leidde vaak de geestelijke verzorging en genoot grote waardering bij de strafploeg -, meester Hovius uit Nieuweroord, bakker Blanken uit Hoogeveen, Gerrit Troost, winkelier in Geesbrug, kapper Smallenbroek uit Dokkum, de directeur van een kweekschool, Dr. De Vos, predikant in Sneek, meester Benus uit Schoonoord, Ds. Baas uit Oude Bildtzijsl. Het zijn slechts enkelen uit de velen.

Moesten deze mensen en al die anderen dan zo maar graven? In weer en wind? De hele dag, week op week? Ja, dat gebeurde. En het gebeurde ook, dat de tengere Ds. Baas bij het werk neerviel, buiten westen raakte en daarna, toen ze hem naar Port Natal gebracht hadden, dagen achtereen ziek 'thuis' bleef. Het was omscholen geblazen, een opgave, die fysiek en ook mentaal in veel gevallen niet op te brengen was. Verbeten gezichten, dat hadden de meesten. Wrange humor, dat hadden de sterken. De zieligen gingen onderuit en de dwarsliggers kregen op hun donder. En de grappenmakers, die er ook waren, konden het blijkbaar wel verduren. Maar ieder moest het op de één of andere manier klaren erdoor te komen. Waar mogelijk zal de één de ander geholpen hebben, we zagen dat wel es. Want er viel wel eens wat te 'regelen' tussen de lotgenoten.

We vroegen ons af, hoe we er aan toe zouden zijn, wanneer de Geallieerde le-
 5ers hier kwamen. We zouden er lelijk

tussen zitten. Onze opgeworpen loopgraven zouden de aanrollende tanks natuurlijk niet tegen kunnen houden. Maar wat moesten wij dan? Maar misschien waren die OT-soldaten dan wel alle kanten uitgestoven. Daar hoopten we op. En zo is het later ook gegaan. De loopgraven waren niet of nauwelijks bemand toen de Geallieerden er op 12 april, een week of zes later, aankwamen. Het dorpje Loon was vanuit de richting Rolde bevrijd en toen is er nog wel even om Assen gevochten aan het kanaal en om de Groningerbrug, maar niet lang. De tanks hebben de Duitsers inderdaad met gemak uit hun stellingen verdreven.

De graverij ging intussen onverminderd door. En mijn leuk ook, mijn schone onderkieren ten spijt. Dat was reden, om eens aan de 'Sanitäter' te denken. "Ik leuk me kapot, jongens", begon ik, toen we weer terug waren in Port Natal. "Die goorlingen laten ons hier in deze zwijnestal verrekken", barstte ik uit. "Ga naar de Sanitäter, Anke", stelde Gerard voor. Maar ik zag het niet zo zitten. "Wat geeft het als die lui hier het stro niet verversen!" "Niet gescho-ten is altijd mis". Het was opnieuw Jelmer met zijn onwrikbare levensfilosofie. Het kon ook niet missen. Maar ik moest hem weer gelijk geven. Ik besloot om naar de Sanitäter te gaan; het was het enige dat ik kon doen. En het zou nog mijn geluk worden, dat ik het deed!

Hij zetelde in een goor kamertje en had een witte jas aan om voor dokter door te gaan. "Ich musz mich immer krabben, Tag und Nacht", vertelde ik hem. "Ah, du hast Krätze", constateerde hij geroutineerd en zichtbaar verrukt dat hij dat zo vakbekwaam kon zeggen. De 'fietsmaker' had dit ken-lijk al zo vaak bij de hand gehad, dat hij het zo maar wist. Hij kon er zich vast nog wel eens in specialiseren; een witte jas had hij al aan, dacht ik sarcastisch. Schurft notabene, opgelopen

in die vieze zwijnestal van een zolder, waar ze te beroerd waren om het stro te verversen. Dat kon er nog net bij. De koeien op de boerderij, waar ze ons vandaan gehaald hadden, waren er nog beter aan toe. Ik moest behandeld worden.

Met de ziekenploeg ging ik de volgende dag naar het Wilhelmina Ziekenhuis in de stad, samen met een aantal lotgenoten en een paar Nederlandse bewakers. En daar de badkuip in, waarin een dikke gele zalf zat. Van onder tot boven moest ik me ermee inwrijven, waarbij een zuster me hielp. Ze deed het wel heel vakkundig, voor zover ik kon beoordelen. In ieder geval was ze erg aardig, maar ze vroeg me wel even wat beschuldigend: "Waarom zingen jullie die Duitse liedjes als jullie door de stad marcheren?" "Nou, dat doen we niet, zuster. Er valt niets te zingen en Duitse liedjes helemaal niet. Wij zijn 'Häftlinge', zuster, en die hebben alleen maar de schurft aan die Moffen. En daarom ben ik nu hier, want ik heb letterlijk de schurft. Kunt U er mij wel van af helpen?" Dat beloofde ze mij. "Je moet nog twee keer terug komen en trek nou je kleren maar weer aan, al zal het wel wat plakken".

Ze was in ieder geval een 'goeie', die niets van die Duitsers moest hebben. En ze had me geholpen en mijn rug ingewreven, de rest had ik zelf moeten doen. En ik wilde nog wel vaker komen dan twee keer, dat zou ze best willen regelen. Want ze geloofde wel dat ik geen Duitse liedjes zong. En ze lachte, omdat ik me wat schutterig schaamde vanwege mijn naaktheid. Het was een lief zustertje en meisjes hadden we al zo lang niet meer meegemaakt. Ze was vast bij die zusjes geweest, die op Kerstzondag de mannen van de straffkolonne in Port Natal wakker hadden gezongen. Door het hele gebouw heen hadden ze het 'Vrede op aarde' kunnen horen. De oudgedienden vertelden daar nóg van, zoveel indruk had dat koor gemaakt.

Zo af en toe kwam er weer bezoek voor ons. Na Aukje was Donia nog geweest, die het - hoe kón het - in zijn onverzettelijke kop gehaald had om op de fiets naar Assen te komen, gevaar of geen gevaar. En op een gegeven moment werden we weer eens van zolder gehaald. "Donia, Fenix, Bos en Hacquebord, er is bezoek", riep 'der Willy'. We spoedden ons naar beneden en troffen oom Waling Wenting in het kamertje, dat al weer eivol was. Nog niet zo heel lang geleden hadden Jelmer en ik hem in het duister horen roepen, toen in onze tuin bomen omgehaald werden. Hij was een gewaardeerde verbindingsman, die allerlei contacten wist te onderhouden. Bij deze gelegenheid bezocht hij ons op de fiets.

Er werd wat gedempt met elkaar gepraat. Anderen hadden er niets mee nodig wat we aan elkaar uitwisselden en vooral niet toen hij ons plotseling vroeg: "Kan ik niet één van jullie mee terug nemen?" We zwegen beduusd. Het was duidelijk genoeg, wat hij bedoelde. Een royaal aanbod, dat wel. Maar we waren hier niet met vakantie, al 'genoten' we volop van de buitenlucht. Even mee terug fietsen! Maar dan moest je niet hier zitten; we waren hier goed afgeschermd van de buitenwereld. Nee, we konden niet met hem terug fietsen, hoe kon hij het bedenken? Er zaten geen gaatjes in het cordon om ons heen. Vlug even uit de kolonne lopen zeker en een flinke spurt nemen, dat kon niet. Fluitende kogels om je hoofd, dát kon je krijgen. En een paar erin, dat kon je op je vingers natellen. En al zouden ze je alleen maar in de kraag grijpen, dan kon je je blauwe plekken gaan tellen en daar waren we ook nog niet aan toe.

"Nee, oom Waling, het gaat niet". Niet één die er iets op wist en we zwegen er verder maar over. Maar het idee was uitstekend, dat viel niet te ontkennen; we hadden er zelf ook al mee rondgelopen. Maar dan moest je

er wel eerst uit zien te komen, dat begreep hij natuurlijk ook wel. Maar ik voelde het jeuken. Eerst op mijn polsen, op mijn dijen en toen jeukte het binnen in mij. En ik wist ineens, dat ik weg wilde, er was geen houden meer aan. In een flits had ik het voor de geest. "Wacht eens, oom Waling,

misschien is er nog een gaatje", zei ik. "Ik heb de schurft, oom, en morgen moet ik weer voor een behandeling naar het ziekenhuis. Daar kom ik wel uit, denk ik, er is een zijvleugel met op het eind van de gang een buitendeur. Een mooie vluchtgang zagezegd, dat zou wat kunnen zijn".

Deze Texelse OT-arbeiders zijn in de omgeving van Assen bezig met het graven van een loopgraaf. Ondanks het zware werk kon een lachje voor de fotograaf er blijkbaar nog wel van af (collectie gemeente-archief Assen)

Er had zich een gevoel van opwindning van mij meester gemaakt. Deze keer zou het gebeuren, wist ik. En het zou geen onbesuisd plan zijn. Dit kon deugdelijk zijn en het zou in overleg met elkaar beraamd worden. Er moest snel worden besloten. Het bezoekuur was haast afgelopen, er was niet veel tijd meer. Snel en ook doordacht, want er moest niets mis gaan. "Doen of niet doen?", vroeg ik zachtjes. En ik zag de anderen aan. Ze knikten, ze waren het er mee eens, ook Gerard, die me eens had tegengehouden. En oom Waling ook. "Dóén, Anke", zei hij gedempt.

Die nacht droomde ik. Ik vloog weer, zoals ooit eens eerder in een droom. Eerst boven Port Natal en toen boven de stad. Ik zag de Brink onder mij en herkende de Groningerbrug, die we iedere dag passeerden. En het kanaal, waaraan het veld van Loon lag. Ik kon vliegen, onvoorstelbaar was dat. Maar ik vloog gewoon op eigen kracht in de lucht en ik kwam boven 'ons veld'. Zag daar honderden mensenfiguren. Ze zagen allemaal omhoog en ze wuifden en zwaaiden naar me. En ik zwaaide terug en zag ze lachen. Ik zag dat de Zwolsma's er ook bij waren en de man uit de bunker, die schoon was en een nieuw pak aan had. En hij lachte zo, dat de tranen over zijn wangen bengelden. De grond lag bezaaid met spaden, die ze weggegooid hadden, want ze waren allemaal vrij en juichten. En de geelvinken op de dijken schoten nog; ze schoten op mij en op al die juichende mannen. Ik zag het vuur uit de lopen komen, maar ze konden me niet raken, niemand konden ze raken. Ze holden weg, door de loopgraven, zigzaggend alsof er nu op hén geschoten werd. Maar ze zaten er tussen en konden er niet meer uitkomen. En toen de loopgraven instortten door aanrollende tanks en de Duitsers bedolven, schreeuwden ze het uit van angst en werd ik wakker van het lawaai.

Maar het waren weer de lieden, die de

hele troep op zolder wakker schreeuwden, zoals elke morgen. En ik realiseerde me, dat ik, als gewoonlijk, nog in het stro lag en helemaal niet vrij was. Maar ook dat het deze morgen vermoedelijk wél ging gebeuren. Ik ging me ervoor klaar maken.

Ik moest me voor de ziekenploeg melden. Ze stonden al klaar en met dezelfde bewakers als de eerste keer; dat zat dus alvast goed. Erich heette de één, een Nederlandse 'Wache', die de Duitsers de hielen likte en uit Rotterdam afkomstig was. Met een groepje van acht patiënten ging het richting Wilhelmina Ziekenhuis. De beweging deed me goed, er was nu eindelijk actie en dat ontspande me. Elke stap bracht me dichterbij de vrijheid. Over hooguit een half uur zou ik weten of die er zou komen of niet; er zat dus mooi schot in. Ik liep mijn laatste kolonne, tenminste wanneer ze me niet zouden grijpen. In dat geval zou ik misschien toch weer in het ziekenhuis kunnen belanden, want ze konden je nogal flink op je huid slaan. Maar ik dacht daar liever niet aan en concentreerde me op wat me te doen stond. Het ging nu gebeuren en er zat een goede kans van slagen in.

Het ziekenhuis was inmiddels in zicht gekomen en ik zag de buitendeur van de zijvleugel. Los of niet los, that's the question. Ik zou het spoedig weten. De klompen deden we netjes uit bij de voordeur en met ons achten kwamen we, net als de vorige keer, weer mooi op een rij langs de muur van de hal te zitten, wachtend op de zuster. De beide bewakers zaten intussen al aan de tafel in het midden, gemakkelijk achterover leunend. Hun krant hadden ze ook. Precies volgens de theorie, het klopte tot nu toe mooi. En nu meteen maar in actie, zei ik tegen mezelf, anders doe je het misschien niet meer.

Een detail, dat ik nog niet in de theorie had opgenomen, was het wasbakje

Ik zag het ineens; het zat vlakbij de deur naar de zijvleugel waar ik in zou vluchten. "Even je handen wassen, Anke, daar kunnen ze niets van zeggen, en dan heb je zonder risico de moeilijkste afstand naar de vrijheid al gehad". In een flits ging het door me heen. Zó moest het, gewoon even naar het wasbakje. Wat prachtig dat ze daar, vlakbij die deur, een wasbakje gemaakt hadden! Ik ging erheen en terwijl ik voor het kraantje stond, zag ik even om naar de bewakers. En werkelijk, ze waren nog steeds verdiept in hun krant. Waarschijnlijk in het frontnieuws en dat was niet zo gunstig voor die beide collaborateurs. En zo meteen zouden ze andermaal slecht nieuws krijgen, want ik glipte zachtjes door de deur naar de zijvleugel.

En daar, in die gang, liep ik tot zijn pech een zekere Mitters tegen het lijf. Ik kende hem uit de strafploeg. Hij

was blijkbaar lopend patiënt. Een fractie later was ik bij de buitendeur. Die bleek niet op slot! Het was een geschenk uit de Hemel. In een ommezien was ik buiten, stapte in de klompen, die netjes op de stoep stonden en pakte de fiets, die tegen de muur stond. Ik zag mijn oom een eind verder naast zijn fiets staan. Toen hij mij zag komen stapte hij op. En ik fietste mijn gids kalmpjes achterna; geen mens, die het me belette. Ik was vrij en ik fietste. Rustig kon ik de aftocht blazen, want er was niets waarom ik het anders zou doen. Erich en zijn maat had ik van mij afgeschud, en Sepp en al die anderen ook. Geen 'Spaten' meer, geen zoden en geen kluiten, de klus zat er op!

Hacquebord is na allerlei 'tussenstations' een week later in een dorpje in Friesland aangekomen, waar hij tot de bevrijding bleef ondergedoken.

Het oude Wilhelmina Ziekenhuis aan de Oosterhoutstraat, voor Annie Hacquebord de poort naar vrijheid. Hij ontsnapte door de deur in de zijvleugel (collectie Gemeente-archief Assen)

Ooggetuigen

Mevrouw Tine de Ruyter de Wildt-Kingma Boltjes was tien jaar, toen haar ouders in 1919 naar Assen verhuisden. Haar vader was hier als kantonrechter benoemd. Het gezin Kingma Boltjes betrok de villa 'Jacoba', met een schitterend uitzicht over de Hertenkamp. Met een onderbreking van een aantal jaren in Rotterdam zou mevrouw De Ruyter de Wildt steeds in dat huis blijven wonen, de laatste jaren samen met haar nicht mevrouw A. Kingma Boltjes en enkele andere medebewoners.

Ongetwijfeld zullen veel Assenaren haar kennen van haar werk als logopediste op de Asser scholen. Ze was indertijd de eerste in Drenthe die dit werk op scholen deed, door toedoen van de schoolarts dokter Freeve. Bertus Boivin sprak met een ooggetuige van de nadagen van het 'Herenbolwerk'...

"Tegenover de HBS woonde in het huis 'Oakland' juffrouw Wilhelmina Hiddingh. 'Mientje' zei mijn moeder altijd. Ze was in het zwart gekleed, omdat haar ouders pas overleden waren, en woonde toen dus alleen in dat grote huis samen met twee dienstboden. De familie Hiddingh bezat vroeger alle grond van Oakland tot Lombok, waar toen nog plaggenhutten stonden. Juffrouw Hiddingh belde ons wel eens op als ze haar nichtje Lucy te logeren had of ik met haar wilde komen spelen. Ze kon mij geen groter plezier doen dan met ons te gaan theedrinken in de koepel aan de Beilerstraat, aan de ingang van het latere Port Natal. Die koepel staat nu op wat tegenwoordig het terrein van het nieuwe Wilhelmina Ziekenhuis is. De boerin van één

van de boerderijen daar had gezorgd dat er een theestof met theewater was als wij met het rijtuig aankwamen en dan dronken we er thee. Dat vond ik het einde."

"Ik kwam van een dorp en wat ik me van die eerste jaren nog goed herinner, is dat ik er hier in Assen pas achterkwam dat er zoveel arme mensen waren. Dagelijks bijna kreeg je mensen aan de deur die kwamen bedelen. Toch deed iedereen op zijn eigen manier er van alles aan om iets aan die armoede te doen. Ik herinner me dat veel dames van het 'nette Assen' altijd aan het breien waren voor de arme kindertjes. De diaconie bracht die kleertjes later dan rond. Verder werden er onder leiding van onder andere mevrouw Lunsingh Meijer 's winters twee keer in de week in de school aan de Rodeweg gratis maaltijden aan de kinderen van 'over het Spoor' uitgedeeld. In de tijd dat ik op het gym zat, ben ik er wel geweest om te helpen oppassen. We vonden dat niet zo'n prettig baantje, maar je deed het om de dames te helpen."

"Helemaal aan de top in Assen had je in mijn jeugd nog een soort 'hof' rond de Commissaris der Koningin en zijn echtgenote, die in het Drostenhuis diners en danspartijen gaven. Tot die hoogste kringen hoorden de Van der Feltz'en, de Van Holthe tot Echten's, de Westra van Holthe's, de De Roëll's enzovoort. Mijn familie en de andere mensen van de rechtbank hoorden tot een andere kring die daar duidelijk onder zat."

"Een heel bijzondere gewoonte die in mijn jeugd nog in volle gang was, was dat de Asser dames 'jour' hielden. Ze lieten de firma Hansma ieder jaar ee

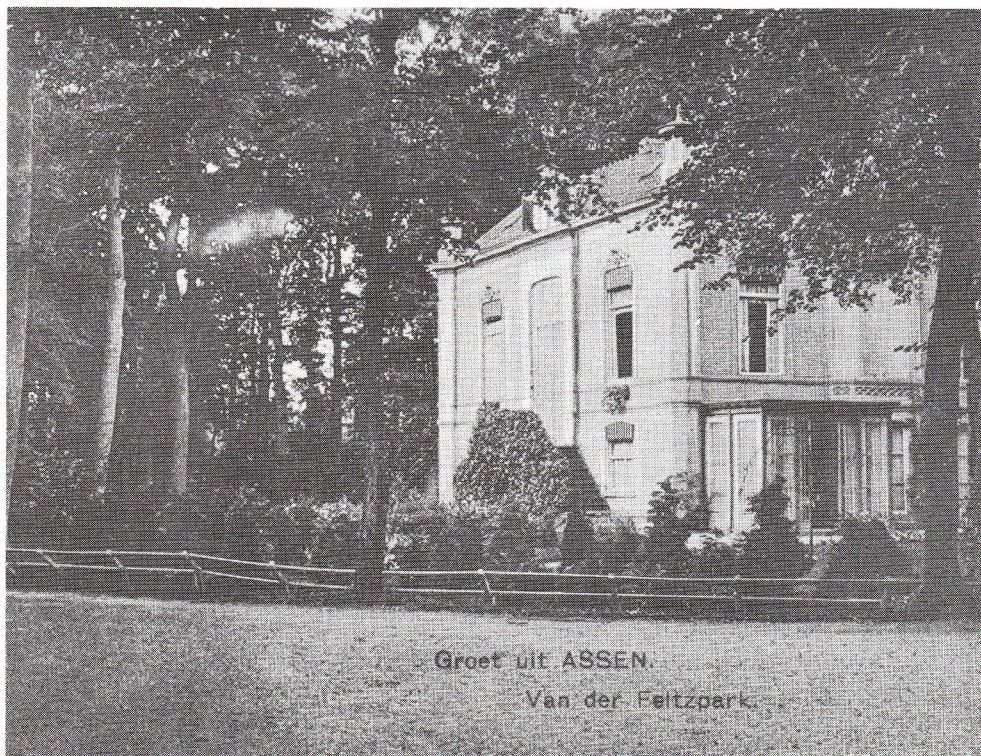

prachtig wit boekje drukken waarin stond wanneer die en die mevrouw ontving. Dat was altijd in de winter en je ontving dan bijvoorbeeld van drie tot half zes. Alleen dames waren welkom op de jours en al kende je de gastvrouw helemaal niet, toch mocht je er gewoon naar toe gaan en komen kennismaken. Toen ik zo'n jaar of vijftien was, moest ik er altijd ook even bij zijn om thee te schenken en koekjes te presenteren."

"Gewoon voor de gezelligheid had mijn moeder het 'lichte maan-kransje'. Mijn moeder en drie andere dames hadden avondjes waar ze met elkaar het kaartspel 'whist' speelden. Eén van die dames was juffrouw Christien Cal-lenfels, die pension hield in het huis Zonnehoek aan de Vaart op het hoekje van de Sluisstraat. Omdat er nog bijna geen straatverlichting was, werden die kaartavondjes zo gepland dat het altijd lichte maan was. Ze werden dan gebracht door hun dienstmeisjes die hen

later ook weer kwamen ophalen."

"Als iemand nieuw in Assen kwam wonen - bijvoorbeeld een nieuwe advocaat of een nieuw lid van de rechtbank - dan ontvingen meneer en mevrouw samen op zondagmiddag, meestal twee zondagen achter elkaar. Ze kondigden dat in een advertentie in de krant aan en iedereen uit die kringen was min of meer verplicht daar bezoek te maken. De grootste grap vond ik altijd de manier waarop de nieuwkomers mensen een tegenbezoek kwamen brengen. Ze gingen dan in een rijtuig zitten en ze lieten de koetsier aanbellen bij alle mensen die bij hen waren geweest. Als je niet ontvangen wou - en dat was eigenlijk altijd zo de gewoonte - liet je het dienstmeisje bij de deur zeggen dat meneer en mevrouw niet ontvingen. De koetsier gaf dan het visitekaartje van het echtpaar af en zij waren dan van de verplichting af, het bezoek was gemaakt..."

Villa Jacoba aan de Hertenkamp op een ansichtkaart van omstreeks 1910 (collectie Gemeentearchief Assen)

J.E. Ennik

De eerste koren-rosmolen in Assen (1599-1611)

Na een verblijf van zeker vijf jaar in de stad Groningen vanwege het krijgsgeweld in deze periode van de Tachtigjarige Oorlog keerden de Asser kloosterzusters omstreeks 1596 terug naar hun kloostergebouwen. Niet alleen het geestelijk, maar ook het economisch kloosterleven was door het krijgsgeweld ernstig verstoord.

Uit de kloostererven konden lange tijd geen pachten worden geïnd. Na de terugkeer van de zusters in Assen rustte op de rentmeester van het klooster, Johan Tijmens, de niet geringe taak om te trachten hierin weer orde op zaken te stellen. Hij zorgde voor een algehele reorganisatie van de exploitatie van de corpus-landerijen, die tot dan toe vanuit één bouwhuis had plaatsgevonden. Tijmens zorgde ervoor dat de exploitatie in eerste instantie kon gaan plaatsvinden vanuit twee bouwhuizen, die we in de bronnen vermeld vinden als Meijers erve en Helinge erve. Vervolgens liet hij zelf een derde bouwhuis neerzetten dat door hemzelf werd geëxploiteerd en dat wij vermeld vinden als Rentmeesters erve. Voortaan werden de kloosterlanderijen dus bewerkt vanuit drie bouwhuizen.

Bouw rosmolen

Niet alleen door deze reorganisatie gaf rentmeester Johan Tijmens blijk van een goede ondernemingsgeest. Daarvoor al - een maand na zijn aanstelling als rentmeester - trad hij in onderhandeling met de meester-molenmaker Jan van Deventer om door hem te Assen een rosmolen te laten bouwen. In zo'n molen werd het molenmechaniek door een paard in beweging gebracht. Deze

Jan - mogelijk afkomstig uit Deventer - kwam op 26 oktober 1599 voor een gesprek naar Assen. De daarbij gevoerde onderhandelingen mondten uit in een aanbesteding waarop door de beide heren het glas werd geheven.¹ Vier dagen eerder had Johan Tijmens voor de dakbedekking voor de te bouwen rosmolen al twee "vijmen dacks" gekocht.²

De bouw van de rosmolen moet kort daarna van start zijn gegaan en tot stand zijn gekomen, want in zijn rekening over december 1599 verantwoordde de rentmeester een betaling daarvoor van dertig gulden aan Van Deventer.³ De smid te Peize had het benodigde ijzerwerk geleverd en door Abels Kuper, een kuipmaker van wie de woonplaats niet wordt vermeld, was een kuip om de rosmolenstenen vervaardigd. De belangrijkste onderdelen van de rosmolen, de maalstenen, werden verkregen uit de stad Groningen door tussenkomst van de stadsrentmeester Johan van Diest. In december 1599 werden die stenen door voerlieden uit die stad naar Assen gebracht.⁴ Hoewel de betaling van de twee molenstenen aan de stadsrentmeester pas op 21 maart 1600 plaatsvond, zal de rosmolen te Assen toen al voor gebruik gereed zijn geweest.

Exploitatie

De rentmeester van het klooster voldeed niet alleen de bouwkosten van de rosmolen, maar was daarna ook verantwoordelijk voor de exploitatie ervan. Zodoende administreerde hij de inkomsten en uitgaven. Uit de in zijn rekeningen opgevoerde inkomsten

blijkt dat de rosmolen niet alleen door of ten behoeve van de pachters van de drie Asser bouwhuizen werd gebruikt. Ook de burenen te Witten - allen pachters op erven die eigendom waren van het Asser klooster - lieten op deze rosmolen malen. Op 21 mei 1601 vond tussen de rentmeester, de pachters op de bouwhuizen van Meijers erve en Hellinge erve en de pachters van de acht kloostererven te Witten de afrekening plaats van het maalloon. Vanuit elk van de erven te Witten hadden de burenen toen, vanaf het moment dat de rosmolen in bedrijf was, drie schat roge laten malen.⁵ Verdere inkomsten vinden wij niet geboekt.

Op 14 juli 1601, bijna een half jaar nadat de rosmolen in gebruik was genomen, vond voor het eerst het billen - het scherpen van de molenstenen - plaats en werden "waer het nodich was" verbeteringen aan de rosmolen

aangebracht. Twee maanden later, op 13 september, vond dat billen opnieuw plaats. In de zomer van het volgende jaar kwam de 'biller' nogmaals naar Assen om, tegen de prijs van vijftien stuiver en een maaltijd, de molenstenen nog eens te scherpen.⁶ Het zou de laatste keer zijn.

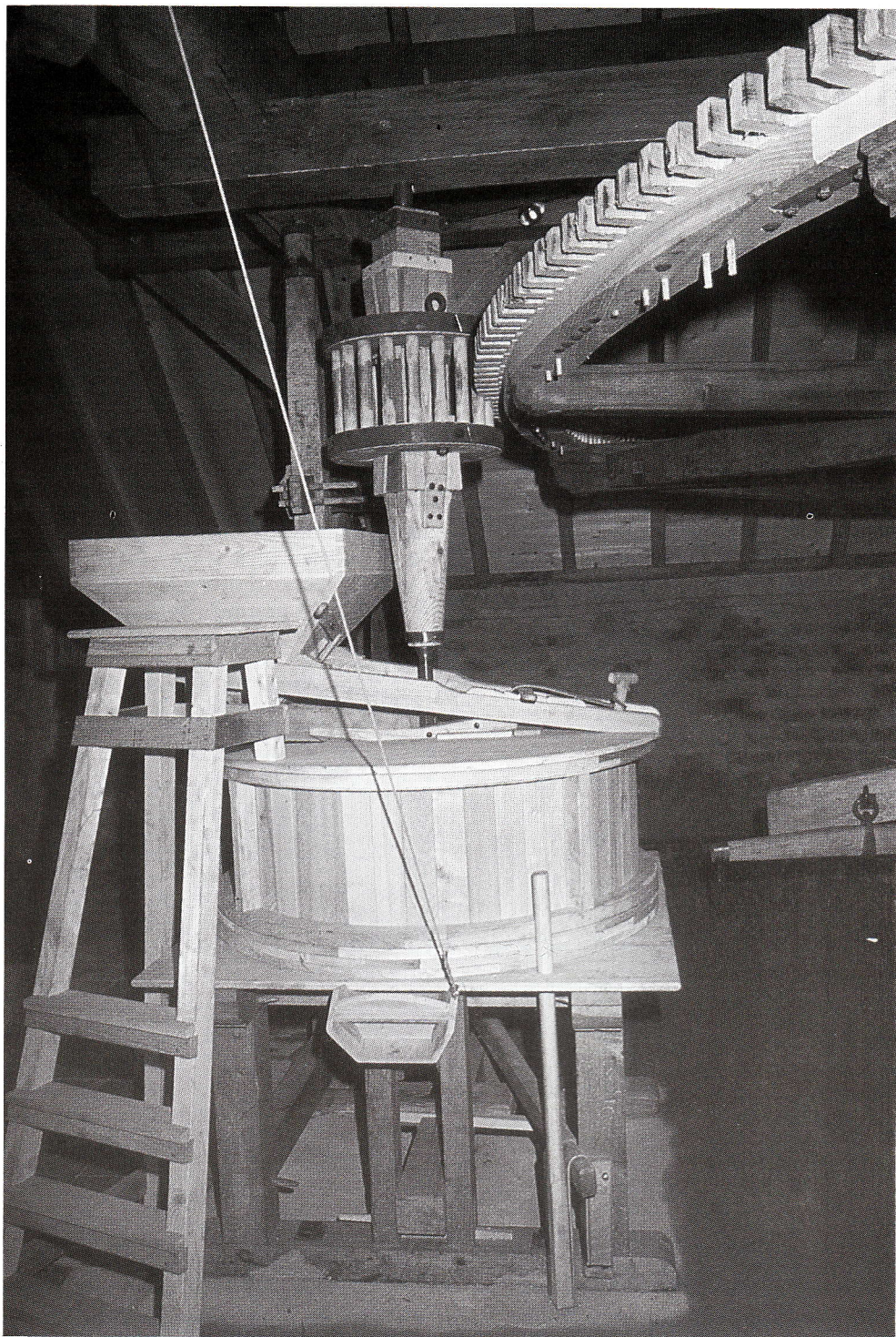
De inkomsten aan maalloon wogen niet op tegen de kosten van het periodiek noodzakelijke billen van de molenstenen en het onderhoud van het molengebouw. Van een renderende exploitatie is dan ook vrijwel zeker geen sprake geweest. Enerzijds kan hierin de reden hebben gelegen dat de rentmeester besloot de rosmolen te verhuren, na overigens daarop eerst nog eens een nieuwe dakbedekking te hebben laten aanbrengen.⁷

Die verhuur kan overigens ook een gevolg zijn geweest van de inbeslag-

Koren-rosmolen te Zeddum in Gelderland. Deze molen werd in 1974 gereconstrueerd in een gebouw waar vroeger één geweest was. Het is het enige bekende intacte, zij het niet originele exemplaar in Nederland. Centraal op de foto het grote rad dat door een paard werd aangedreven, links het mechaniek waarin het koren werd gemalen. Zo moet de Asser rosmolen er ook ongeveer hebben uitgezien (foto Ir. A.J. IJzerman, 1974)

Het centrale deel van de koren-rosmolen te Zeddam. In het ronde houten omhulsel bevinden zich de maalstenen. Het koren werd er linksboven ingegooid, gemalen door de maalstenen en kwam als mer' weer tevoorschijn uit de schuif die onder het maalgedeelte te zien is (foto Ir. A.J. IJzerman, 1974).

neming door het Landschapsbestuur van de kloostergebouwen. Het beheer daarvan kwam onder het rentambt Assen kwam te vallen, vanaf het moment dat Johan Tijmens in december 1602 als rentmeester van de Landschap werd aangesteld.⁸ De exploitatie van de rosmolen was vanaf dat moment niet meer een klooster- maar een Landschapsaangelegenheid en dat kan hebben geleid tot het afstoten van de onrendabele exploitatie.

“Vervallen warck ende unverdich”

De rosmolen werd verhuurd aan Johan Helinge, die sedert maart 1601 werkzaam was als deurwaarder van het College van Drost en Gedeputeerden.⁹ Uit de rekeningen van het rentambt Assen blijkt dat die verhuur alleen

voor het jaar 1604 heeft plaatsgevonden. Daarna zijn in de rekeningen geen inkomsten uit verhuur meer aangetekend. Het vermoeden dat de bouwkundige constructie van de rosmolen op dat moment veel te wensen overliet wordt bevestigd door een aantekening van de rentmeester in zijn rekening over het jaar 1611: “die rosmoele tot Assen wesende vervallen warck ende unverdich”. De rosmolen verkeerde met andere woorden in staat van verval en bovendien was het molenmechaniek onbruikbaar. Het College van Gedeputeerden besloot daarom het molenmechaniek, bestaande uit de “stenen ende het iserwarck daer bij noch wesende ende het holtwarck tot die moele” voor dertig gulden aan de rentmeester te verkopen. Het molenhuis was van de verkoop uitgezonderd. Het bleef eigendom van de Landschap en deel uitmaken van de door de rentmeester van Assen beheerde Landschapsgebouwen.¹⁰

In de Museumboerderij te Ruinerwold bevindt zich de enige rosmolen in Drenthe. Het betreft hier echter een karn-rosmolen en geen koren-rosmolen, zoals die ooit in Assen stond (foto van Bos)

Noten

1. Rijksarchief in Drenthe (RAD), Oude Staten Archieven (OSA), inv.nr. 1779, rekening 1599, fol. 30ro.
2. RAD, OSA, inv.nr. 1779, fol. 30ro. Vijm of vim is de benaming voor een aantal van 100 tot 104 bossen rijs- of griendhout of stroo (*Woordenboek der Nederlandsche taal*, dl. 21 [’s-Gravenhage, 1971], kolom 703).
3. RAD, OSA, inv.nr. 1779, fol. 31vo.
4. *Ibidem*, fol. 31vo, fol. 36 en rekening 1600, fol. 19ro.
5. *Ibidem*, rekening 1601, fol. 9.
6. *Ibidem*, respectievelijk fol. 45vo, fol. 47ro en rekening 1602, ongefolieerd.
7. *Ibidem*, rekening 1602/1603, fol. 22vo.
8. J.E. Ennik, *De Nederzetting Assen. Ontwikkeling tot 1700* (Assen, 1984) 25-27.
9. *Ibidem*, 120, noot 41.
10. RAD, OSA, inv.nr. 1779, rekening 1611, fol. 7vo.

H.M. Luning

Het eerste rode licht in Assen

Een bordeel in de negentiende eeuw

(Bron: G. Böhrner, *Die Welt des Biedermeier* (München, 1968) 203)

Op de Nieuwe Huizen en in de Rolderstraat speelden zich rond 1860 duistere zaken af, waar niemand openlijk over sprak. Zelfs in de gemeenteraad gaven de leden er de voorkeur aan niet over deze 'poel der zonde' te spreken. Wat was het geval? Jacob Abraham van Kleef en zijn vrouw Zwaantje Wiltjer waren op de Nieuwe Huizen een bordeel begonnen. Voor alle zekerheid hadden ze zich trouwens maar als koopman en koopvrouw laten inschrijven. Vrij spoedig werd hun zaak verplaatst naar de

Rolderstraat. Voordien kwam heimelijke prostitutie wel voor, maar een bordeel was voor Assen toch nieuw.

Assen was halverwege de negentiende eeuw uitgroeid tot een aanzienlijke plaats met 5000 inwoners. Vanaf 1842 was er een detachement militairen gestationeerd. Nadat de gemeente eerst een gebouw had gehuurd voor deze soldaten, werden ze in 1853 ondergebracht in het ontruimde gemeentehuis aan de Groningerstraat. Intussen was het detachement uitgebreid tot een compagnie infanterie. Eén en ander bracht niet alleen meer leven in de brouwerij, ook de zonde sloop binnen. Er verscheen zelfs een ingezonden stuk in de krant waarin iemand verzuchtte: "alle zondagavonden worden de bewoners van de Groningerstraat op het gezang van beschonkene woestaards onthaald". Uitbreiding van het politiekorps met één à twee man zou volgens de inzender wenselijk zijn.¹

Het is duidelijk dat het uitgaansleven zich concentreerde in de buurt van de Groningerstraat. Minder duidelijk is of het ontstaan van openlijke prostitutie in Assen alleen te maken had met de komst van het garnizoen. Ook een enkele volksvertegenwoordiger zou zich verlopen kunnen hebben in de nog altijd spaarzaam verlichte straten. En of alle Asser huisvaders zich braaf gedroegen is eveneens de vraag.

Naar mag worden aangenomen waren B. en W. wel op de hoogte met wat zich in Assen afspeelde, maar ze lieten het op zijn beloop. Doch de garnizoenscommandant zat met een aantal zieke

soldaten en hij bracht het balletje aan het rollen. Via de minister van Oorlog, de minister van Binnenlandse Zaken en Gedeputeerde Staten van Drenthe viel bij B. en W. een brief in de bus. De minister wees erop dat een groot aantal militairen in Nederland aan geslachtsziekten leed. Volgens statistische gegevens waren het er landelijk 2665 per jaar. Daarin vermindering aan te brengen was niet alleen in het belang van het leger, maar evenzeer in dat der burgers. Daarom stuurde hij meteen als voorbeeld een exemplaar van de verordening op de publieke vrouwen en bordelen van Den Haag met het verzoek ook in Assen een dergelijke regeling te treffen.²

Over het beweerde voorkomen van syfilis in Assen schreven B. en W. aan de geneeskundig inspecteur voor Drenthe en Overijssel, die zich er ook mee bemoeide: "dat de gemeentelijk geneesheer, die mede belast is met de geneeskundige behandeling der militairen is gehoord. Deze verklaarde

gedurende het laatste jaar geen geval van syphilis bij een soldaat te hebben opgemerkt waarvan de besmetting hier was ontstaan. Dat de enkele gevallen bij militairen waargenomen allen worden opgemerkt bij hen die of hier voor 't eerst in garnizoen of van verlof terug kwamen".³ Anders gezegd: het komt wel voor, maar in Assen kun je het niet oplopen! Met dit antwoord nam de minister geen genoegen. Uit officiële cijfers was hem gebleken dat van 1855-1859 51 militairen die hun garnizoen in Assen niet hadden verlaten aan syfilis hadden geleden. Dat bewees volgens hem de onjuistheid van de bewering dat op dit ogenblik geen vrouw in Assen aan de ziekte zou lijden. De minister verzocht B. en W. daarom alsnog een verordening te maken en het toezicht te regelen.

Noodgedwongen kwamen B. en W. vervolgens met een ontwerpverordening die het toezicht op de publieke vrouwen en de openlijke huizen van onthucht regelde.⁴ Tijdens de behandeling

Het gebouw aan de Groningerstraat, hoek Oudestraat, dat sinds 1853 diende als kazerne. Tot 1851 had dit pand dienst gedaan als gemeentehuis. Tekening van A. Cieraad, origineel in kleur
Collectie Gemeente-archief Assen)

VAN PANHUIS.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van Assen, doen te weten, dat de verordening, regelende het toezigt op de publieke huizen van ontucht, door den Raad vastgesteld in deszelfs vergadering van den 24 November jongstleden, den 10 januarij 1861 op de gebruikelijke wijze is afgekondigd en gedurende den termijn bedoeld bij art. 175 der gemeentewet ter inzage zal voorliggen ter Secretarie, alwaar dezelve in druk verkrijgbaar zal zijn.

Assen den 9 Januarij 1861.

De Burgemeester,
VAN DER FELTZ.
De Secretaris,
G. L. W. VOS.

**OVERZIGT DER BELANGRIJKSTE
GEBEURTENISSEN.**

gerig
is z
De M
dat
kazet
He
schei
ken
Uit
27
Jozef
Toqq
bare
bean
geno
gespi
lijk,
hen
Rijk
Vele

Officiële afkondiging
van de Asser verorde-
ning op "de publieke
huizen van ontucht" in
de Provinciale Drentsche
en Asser Courant van
12 januari 1861
(Gemeente-archief Assen)

in de Raad wenste geen der raadsleden er het woord over te voeren. Nadat alle artikelen waren voorgelezen werd slechts stemming verzocht. Met acht tegen drie stemmen werd de verordening vastgesteld.⁵ De officiële afkondiging vond als gewoonlijk plaats in de *Drentsche en Asser Courant*. In tegenstelling tot andere verordeningen die altijd integraal werden opgenomen, was het nu slechts een korte aankondiging. Het gemeentebestuur ging zeer discreet te werk!

De neiging om in Assen geen verordening te willen maken is niet uniek. In Amsterdam ontstond hierover verschil van mening tussen de burgemeester en het hoofd van de politie. De eerste wilde geen toezicht, de tweede was voorstander van de op Franse leest geschoeide reglementering. Het gemeentebestuur wees overheidstoezicht af en motiveerde dit door te stellen dat regelgeving juist een verdere aanmoediging van de prostitutie teweeg zou brengen.⁶ Ook in andere plaatsen was men van oordeel dat het voor de goede zeden eerder nadelig zou zijn. Met name in Zwolle vreesde men dat het op de denkbeelden der jeugd een schadelijke werking zou hebben wanneer de bordelen op publiek gezag zouden worden toegestaan.⁷

Het motief van de regering voor de regelgeving was dat het de enige manier zou zijn om geslachtsziekten tegen te gaan. Men wilde het noodzakelijke kwaad zo veel mogelijk onder toezicht brengen en hoopte dat de geheime prostitutie dan vanzelf zou verdwijnen door gebrek aan klandizie.⁸ De doelmatigheid werd echter in twijfel getrokken en niemand durfde openlijk de andere verbreider van geslachtsziekten aan te wijzen, met name de prostituant. Men richtte zich alleen op vrouwen.

Belangrijk was dat publieke vrouwen volgens de verordening voortaan ook in Assen genoodzaakt waren zich te laten inschrijven in een daartoe bestemd register. De aangifte diende door henzelf te geschieden of ambtshalve door de burgemeester. Na inschrijving ontving de vrouw een boekje met persoonlijke gegevens en keuringsresultaten van de gemeentelijke geneesheer. Het was verplicht het boekje te tonen aan de bordeelhouder en aan de klant als die er om vroeg. Gemeentelijk geneesheer J.A. van der Scheer, die in 1859 zijn vader als zodanig was opgevolgd, verrichtte het wekelijkse onderzoek kosteloos. Volgens de verordening was elk verblijf waar gelegenheid werd gegeven tot ontuchtige bijeenkomsten

een huis van ontucht. Niemand mocht zo'n huis oprichten of houden zonder schriftelijke vergunning van de burge-meester.

Artikel 21 van de verordening refereerde duidelijk aan de militairen. Wanneer de militaire autoriteit een vrouw als syfilitisch had aangeduid en de gewone geneesheer vond dit niet juist, moest dit onmiddellijk ter kennis worden gebracht van de garnizoens-commandant. Opmerkelijk is dat de Asser verordening niets zegt over de ramen van een huis van ontucht, die aan de straatzijde meestal voorzien moesten zijn van ondoorzichtige gordijnen die nimmer opengeschoven mochten worden. In vrijwel elke plaatselijke verordening kwam dit voor.⁹

Hoewel een groot aantal vrouwen voor langere of kortere tijd in het Asser bordeel werkte, vielen de inkomsten voor het echtpaar Van Kleef toch tegen. De dames droegen de helft van hun inkomsten af aan vrouw Van Kleef die de dagelijkse leiding had. Daarnaast stimuleerden zij de bezoekers het drankgebruik in de tapperij te verhogen. Al met al leverde het de familie Van Kleef een bescheiden boterham op.¹⁰

In 1867 dreigde sluiting van het bordeel omdat het patent voor de uitoefening van het cafébedrijf niet was betaald. Zelf verklaarde Van Kleef dat hij zich had aangegeven voor het patentrecht, maar het bewijs daartoe kon hij niet leveren. Na betaling van een boete was de zaak gered.¹¹

Lange tijd was het rustig rondom het bordeel, tot in 1869 een waar tumult losbrak. De vrouwen waren juist teruggekeerd van de keuring op het gemeentehuis. Anna Bleker was echter afgekeurd door dokter Van der Scheer en gaf te kennen meteen te willen vertrekken. Vrouw Van Kleef stelde daar man daarvan onmiddellijk in

kennis. Deze riep Anna bij zich en mishandelde haar op een wel zeer sadistische wijze. De andere vrouwen kwamen op het rumoer af, maar konden niet veel uitrusten. Anna werd door hen op een bed gelegd en behandeld, waarbij vrouw Van Kleef de zelf verstrekke.

Voor de rechter verklaarde Van Kleef later beschonken te zijn geweest. Maar de vrouwen die tegen hem getuigden verklaarden dat hij niet meer als gewoonlijk had gedronken. Van Kleef werd veroordeeld tot achttien maanden gevangenisstraf en f 100.- boete.¹² Zowel de beklaagde als de officier van justitie gingen in hoger beroep. De officier was van mening dat de valse en wreedaardige wijze waarop het misdrijf was gepleegd een zware straf rechtvaardigde. Bovendien wilde hij voorbedachte rade ten laste leggen en dat betekende dat Van Kleef een straf van vijf jaar boven het hoofd hing. In een volgende behandeling van de zaak voor het Provinciaal Gerechtshof deed Van Kleef eerst een poging uitstel te krijgen. De termijn hiervoor was echter verstreken. Vervolgens verzocht hij de advocaat Ronkel uit Groningen toe te laten. Ook dit ging niet door omdat deze geen stukken kon overleggen, waaruit zijn kwalificatie kon blijken. Daarop verklaarde Van Kleef dat alles zich anders had toegedragen dan in de stukken stond en ontkende hij alles. Hij verklaarde zelfs geweten te hebben dat Anna een geslachtsziekte had en dat hij, omdat zij hier ter stede op de baan liep, de politie had gewaarschuwd, die vervolgens haar verwijdering had gevorderd. Van Kleef verzocht vrij-spraak, omdat hij niets had gedaan.¹³ Het mocht echter niet baten. Hij werd veroordeeld tot twee jaar gevangenisstraf. Op 21 maart 1870 werd hij overgebracht van het gevang in Assen naar de strafgevangenis in Hoorn om daar zijn straf verder uit te zitten.¹⁴

Vrijwel gelijktijdig met Van Kleef

Nederlandse militairen in het marstenue van rond 1860. Ook de in Assen gelegeerde soldaten droegen deze uniformen. (Bron: Ten Raa, De Nederlandsche zee- en landmacht. Den Haag, 1900)

moesten zijn vrouw Zwaantje Wiltjer en zijn broer Marcus van Kleef, die korporaal bij de Grenadiers en Jagers was, voor de rechtbank verschijnen.¹⁵ Hen werd feitelijk vergrijsd tegen de zeden door de onzedelijkheid te bevorderen van een meisje beneden de 21 jaar ten laste gelegd. Vrouw Van Kleef had de twintigjarige Ebbelina Beukema in het bordeel opgenomen en haar zwager zou daarbij de helpende hand hebben geboden.

Op zekere dag was vrouw Van Kleef naar Groningen gereisd om een meisje voor het bordeel te zoeken. Met een andere bordeelhoudster en een publieke vrouw verscheen zij in de kroeg van Johannes Avontuur en vroeg naar Ebbelina. Maar Ebbelina bevond zich in het bordeel van een zekere vrouw Bakker aan de Wal. Daarop werd de zoon erop uitgestuurd om haar te halen, want vrouw Van Kleef wilde het meisje wel eerst zien. Ebbelina was echter niet genegen om te komen en vrouw Van Kleef vertrok onverrichterzake weer naar Assen. Later verscheen Ebbelina toch en trof in de 'Avontuurlijke' gelagkamer Marcus van Kleef, die spoedig een gesprek met haar begon en vervolgens een deel van de nacht met haar doorbracht. Daarna gingen ze op zijn voorstel op weg naar Assen. Marcus had haar voorgespiegeld dat zij daar veel geld kon verdienen. In Assen aangekomen had Ebbelina op aanraden van vrouw Van Kleef een boekje gehaald bij de burgemeester. Vervolgens bleef ze in het bordeel tot de politie haar daar weg haalde.

Aan vrouw Van Kleef en aan de burgemeester had Ebbelina opgegeven 21 jaar oud te zijn. In de korte spanne tijds van acht dagen dat ze in Assen was, had ze slechts drie keer ontucht gepleegd en verder alleen maar aan het gelag deel genomen. Vrouw Van Kleef ontkende de gepleegde ontucht categorisch, omdat Ebbelina daartoe onbekwaam zou zijn geweest wegens

haar menigvuldige stonden. De dokter had haar er zelfs om weggestuurd van de keuring. Verder beriep zij zich op onwetendheid met betrekking tot de ouderdom van Ebbelina. Beide verdachten werden veroordeeld tot zes maanden gevangenisstraf, maar beiden tekenden beroep aan. Daarop volgde de behandeling voor het Provinciaal Gerechtshof.¹⁶ Als getuigen traden twee publieke vrouwen op, die de beklaagden ontlastten. Vrouw Van Kleef vroeg een genadige straf, omdat ze volgens haar door Ebbelina was misleid. Haar zwager hield vol dat het meisje uit vrije wil met hem was meegegaan. Hij werd daarop vrijgesproken, maar vrouw Van Kleef kreeg drie maand hechtenis en een boete van f 25.-.

Het gemeentelijk register van publieke vrouwen, dat vanaf 1860 tot ongeveer 1870 werd bijgehouden, vermeldt 47 namen.¹⁷ Het grootste aantal [27] kwam uit Groningen met als goede tweede Friesland [13]. Verder waren er twee uit Rotterdam, één uit Amsterdam, één uit Oost-Friesland en twee uit Overijssel. Drenthe zelf was vertegenwoordigd door een meisje uit Smilde. Over het algemeen kwamen de vrouwen via Groningen naar Assen.

Regelmatig verplaatsten de dames hun domicilie. Dit van plaats naar plaats trekken schijnt tegemoet te komen aan de vraag naar regelmatige vervanging van het bordeelpersoneel om de vleselijke lusten des mans te bevredigen. Over het algemeen lieten de vrouwen zich niet inschrijven in het bevolkingsregister. Slechts enkele vinden we terug, zoals Johanna Belt die in huis was bij de kleermaker Derk Boomgaars in de Rolderstraat. Aaltje Strabbing woonde bij het arbeiders-echtpaar Adams te Peelo. Tetje Beeling was samen met haar vriend Hendrikus Kuvée bij de slaapsteehouder Kippenbroek aan de Groningerstraat. Allemaal werkten ze echter in het bordeel in de Rolderstraat op nummer 282.

Dat de prostitutie in Assen een veel grotere omvang had dan het register laat voorkomen is zeker. De dames wilden zich namelijk liever niet laten registreren. Vooral aan de wekelijkse keuring hadden ze geen boodschap. Eén en ander blijkt ook uit het proces

tegen Van Kleef. Van de zes publieke vrouwen die aan het woord komen in dat proces, vinden we slechts twee terug in het officiële register. Bedenkelijk is dat één van deze niet vermelde dames een geslachtsziekte had!

*Van het Asser bordeel of de 'meisjes van plezier' zelf zijn geen foto's bekend, maar deze daguerreotype uit circa 1850 (!) zal de sfeer uit die tijd aardig weergeven. Gezien de fraaie omlijsting was de eigenaar er nogal verguld mee. Foto's van naakten, in meer of minder pikante houdingen en al of niet kunstzinnig bedoeld, zijn al zo oud als de fotografie zelf (Bron: B. Bernard, *Photodiscovery - Masterworks of Photography 1840-1940* (New York, 1980) afb. 42; collectie Roger Théron, Parijs).*

Zo zal het interieur van het Asser bordeel er hebben uitgezien: geen met pluche beklede meubels en fluwelen gordijnen, maar juist spaarzaam ingericht. Deze plaat was trouwens bedoeld voor jonge lieden die verkeerde gedachten kregen: terwijl de jongeman zich onderhoudt met wijntje en trijntje, worden zijn zakken gerold. De poes op deze afbeelding geeft aan dat het hier een onkuisse omgeving of onkuisheid betreft. Al op zeventiende-eeuwse schilderijen en gravures van bordeel-scènes kan men poezen, maar ook honden, in dat verband aantreffen (Bron: G. Böhmer, Die Welt des Biedermeier (München, 1968) 112)

Tegen Johanna van Hattem, die officieel Berendje Johanna heette, werd proces verbaal opgemaakt, omdat ze met haar vriend Cornelis Niehof bedelend was aangetroffen in Hoogeveen. Dit doet vermoeden dat zij mede door armoede gedreven tot prostitutie was gekomen. Na een hechtenis van veertien dagen werd het paar naar Veenhuizen gezonden.¹⁸ Evenals vele andere vrouwen verkeerde Metje Klos in armelijke omstandigheden. Zij werd voor rekening van haar plaats van onderstand Groningen naar het ziekenhuis gestuurd voor behandeling van de haar geconstateerde syfilis. De ver-

plichte behandeling in het ziekenhuis kostte Assen dus geen geld, maar diende wel het nobele doel dat de zieke zich niet zou overgeven aan "kwakzalvers en oude wijven" om genezing te zoeken. Catharina Meyer vertrok eveneens wegens ziekte en Maria Lodewijk omdat ze "ongezond" was. Ook hier laat de oorzaak zich raden.

In 1870 maakte het gemeenteverslag melding van het feit dat het bestaand hebbend bordeel werd opgeheven. Dit was echter tijdelijk in verband met de gevangenneming van het echtpaar Van Kleef. Zij keerden terug in Assen en

vertrokken pas in 1874 naar Groningen. In 1870 hadden geen geneeskundige visitaties plaats gevonden. Toch vinden we in hetzelfde verslag onder het hoofdstuk 'Politie' dat er nog een overtreding was geweest op de verordening op de huizen van ontucht. Spoedig daarop waren er echter weer enkele vrouwen die zich openlijk aan prostitutie overgaven. Deze vrouwen, het waren er drie, gaven weldra hun boekje terug, "zodat publieke prostitutie als zodanig slechts kort bestond; clandestiene evenwel zoveel te meer", aldus het verslag.¹⁹ Clandestiene prostitutie kende men al langer in Assen. Een voorbeeld daarvan was waarschijnlijk Adriana de Bie, oftewel Brabants Naatje, de vrouw van Eise Pijl. Vanwege haar "losbandig gedrag" werd zij in de jaren veertig uit het werkhuis gezet en gedurende de tijd dat haar man in de gevangenis te Leeuwarden verbleef werden voortdurend kinderen geboren. Wanneer ze te weinig geld verdiende of kreeg van het armbestuur, probeerde ze inkomsten te halen uit waarschijnlijk kortstondige contacten met leden van het sterke geslacht.²⁰

Zoveel mogelijk werden verdachte personen op last van de burgemeester onderzocht. Over het algemeen werden ze gezond bevonden. Ook de opmerking dat syfilis minder vaak voorkwam dan vroeger wijst in die richting. Later werd weer streng de hand gehouden aan de regels. Elke zaterdag was er visitatie en het aantal ziek bevonden vrouwen bedroeg twee. Een vrouw die niet geregeld ter visitatie kwam werd verbaliseerd. Ze werd echter vrijgesproken door de kantonrechter op grond van onvolledigheid in de gemeentelijke verordening. Prompt weigerden de andere publieke vrouwen zich langer aan de visitatie te onderwerpen. Dit plezier duurde echter maar kort omdat de verordening snel werd herzien.²¹ Inmiddels was het rode licht in de Rolderstraat reeds enige jaren gedoofd en

scheen de zedelijkheid in Assen, althans naar buiten toe, gewaarborgd.

Noten

1. *Drentsche en Asser Courant (DAC)*, 7 maart 1867.
2. *Gemeente-archief Assen (GAA)*, Bijlagen notulen B. en W. en Raad, 1860.
3. *GAA*, B. en W., 1860, no. 951.
4. *GAA*, Notulen Raad, 9 november 1860.
5. *Van deze vergadering geen verslag in DAC*. Daardoor is niet na te gaan wie de tegenstemmers waren.
6. B.J. Kam, *Meretrix en Medicus. Een onderzoek naar de invloed van de geneeskundige visite op handel en wandel van Zwolse publieke vrouwen tussen 1876 en 1900* (Zwolle, 1983) 14.
7. *Ibidem*, 17.
8. *Ibidem*, 134.
9. *Ibidem*, 86.
10. Zij vielen in de laagste klasse van de Hoofdelijke Omslag.
11. Rijksarchief in Drenthe (RAD), Arrondissementsrechtbank Assen, administratieve zaken, inv.no. 444.
12. *Ibidem*, inv.no. 31.
13. RAD, Provinciaal Gerechtshof, 4 november 1869.
14. RAD, Huis van Arrest, inv.no. 8 en Huis van Bewaring, inv. no.136.
15. RAD, Arrondissementsrechtbank Assen, vonnis no. 9878, d.d. 25 en 29 oktober 1869.
16. RAD, Provinciaal Gerechtshof, december 1869, no. 1689.
17. *GAA*, Medische Politie Register publieke vrouwen, f. I.
18. RAD, Arrondissementsrechtbank Assen, vonnis 27 december 1865.
19. *GAA*, Gemeenteverslag Assen, 1874.
20. H. Gras, *Het ellendige leven van Eise Pijl en de zijnen. De lotgevallen van een arm gezin uit de negentiende eeuw* (Assen, 1987) 80-95.
21. *GAA*, Gemeenteverslag Assen, 1878.

Stille getuigen

Ieder jaar verbaas ik me er weer over dat het er nog staat. Als 's winters de bottelrozen, de sneeuwbes en die andere wilde struiken hun blad hebben verloren, komt het gebouwtje van de weegbrug van het vroegere gemeentelijke slachthuis aan het Kanaal weer in het zicht.

Het gemeentelijke abattoir werd op 2 juli 1934 officieel geopend. Een mijlpaal op het gebied der volkshygiëne heette het toen. Er was een groot aantal jaren van moeizame onderhandelingen met de plaatselijke slagersverenigingen aan voorafgegaan. De komst van het

slachthuis betekende immers dat de Asser slagers hun vee niet meer in de eigen slagerij mochten slachten...

Aan het eind van de jaren zeventig was de rol van het slachthuis uitgespeeld en viel er hier absoluut niets meer te wegen. Als de komende herfst de struiken hun blad opnieuw verliezen, zullen we zien dat het nu allemaal definitief weg is...

Tekst: Bertus Boivin

Foto: Harry Cock

Inhoud

A. Hacquebord

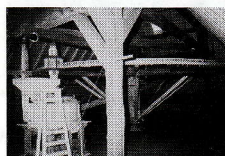
ONTSNAPPING UIT STRAFKAMP PORT NATAL

pagina 1

OOGGETUIGEN

pagina 10

J.E. Ennik

DE EERSTE KOREN-ROSMOLEN IN ASSEN (1599-1611)

pagina 12

H.M. Luning

HET EERSTE RODE LICHT IN ASSEN Een bordeel in de negentiende eeuw

pagina 16

STILLE GETUIGEN

pagina 25
